

ארץ עינות מים ותמרים

בפרשה שאחר קריעת ים סוף ושירת הים (שמות פרק ט"ו, כב-כז) מתחיל עם ישראל במסע אל ארץ ישראל כשמאחוריו מצרים ומוראותיה ולפניו ארץ היעוד והברית. בפסוקים שמתארים את תחילת התקופה החדשה עולים מספר תמיהות:

א. "ויסע משה את ישראל מים סוף" (שמות ט"ו, כב) וברש"י: "הסיען צע"כ בגלל ציזת מלרים שעטרו את סוסיכם צכסך וצזכז". והרי לא חסרו דבר, אחר שהוציאו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ובגדים?

ב. בספר במדבר (ל"ג, יא) אחר תחנות מרה ואילים חנו בים סוף, ומשם נסעו למדבר סין והרי הם חנו בים סוף ומשם נסעו למרה ואילים ומדוע צריכים לחזור לאחוריהם ולהתחיל שוב מים סוף?

ג. מדוע נצטוו במרה במצוות עוד לפני מתן תורה ולא קיבלו את כל התורה בבת אחת?

ד. המצוות שנצטוו במרה: שבת, דינים ופרה אדומה, מה המיוחד במצוות אלו?

ה. בחנייה באילים "ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים" מה יחוד יש בנאת מדבר זו "והרי באחד מקטני המקום יש אלף ויותר" (רמב"ן)?

ו. מדוע במסעות בפרשת מסעי (במדבר ל"ג) לא נזכר מה אירע בהם ורק באילים, ברפידים ובהר ההר ישנו פירוט? (באילים כתוב - שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים, ברפידים - לא היה מים, ובהר ההר - מת אהרן).

שם שם לו חוק ומשפט

רש"י על פסוק זה מביא: "צמרה נתן להם מקלט פרשיות של תורה שיתעסקו בהם: שבת, פרה אדומה ודינין". מקורו של רש"י הוא ממסכת סנהדרין נז, ע"א אולם שינה מלשון הגמ': "עשר מצוות נצטוו ישראל בפרה - ז' שקיבלו עליהם בני נח והוסיפו עליהם דינין ושבת וכבוד אב. דינין - דכתיב 'שם שם לו חוק ומשפט'. שבת וכבוד אב ואם - דכתיב 'זהו כאשר צונו' (דברים ה') והיכן צונו - בפרה".

ומדוע שינה רש"י מלשון הגמ'?

ה"תורה תמימה" רוצה לומר שזו טעות סופר והיה כתוב כ"א (כבוד אב) וטעה הסופר לכתוב פ"א (פרה אדומה) ולבסוף נדפס פרה אדומה לא בראשי תיבות. אולם דבריו נדחים מתוך דברי רש"י עצמו שכתב בשמות כ"ד, ג בדי"ה ואת כל המשפטים: "ז' מצוות שנצטוו בני נח ושבת וכבוד אב ואם ופרה אדומה ודינין שנתנו להם צמרה". הרי הזכיר בפירוש פרה אדומה וכן כיבוד אב.

אך ישנו מקור אחר למצוות מרה ושם נזכר בפירוש פרה אדומה. ב"סדר עולם זוטא" מובא: "במרה ניתנו להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת ופרה אדומה ודינים ובאותה שנה ניתנו לישראל עשרת הדברות ובשנה השנית ניתנה להם התורה ביום כיפור". וייתכן שזהו המקור לדברי רש"י. לכן נראה שרש"י הביא במכוון את פרה אדומה ולא כבוד אב ואם כי רש"י כפשטן העדיף את שלושת הדינים הללו. אפשר לראות אותם בתוך הפסוק: שם שם לו חוק - זו פרה אדומה שנקראת חוקה. שם לו חוק ומשפט - אלו הדינים. "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם". ושם נסהו - זו השבת שעליה נאמר בפרשת המן: "למען אנסנו הילך בתורת אדם לא". וברש"י: "אם ישמרו המצוות התלויות במן, שלא יוחרו ממנו ולא ילאו בשבת ללקות".

שבת דינים ופרה אדומה

מה המיוחד במצוות אלו ומה המשותף להן? המהר"ל ב"גור אריה" מביא, שמצוות אלו יש בהם ריבוי כמותי או איכותי. וכך מדויק לשון המדרש "שיתעסקו בהם".

פרה אדומה - היא עמוקה מאוד וטעמיה נפלאו, ועליה אמר שלמה: "אמרת אהכמה והיא רחוקה ממני" (קהלת ז', כג) וזו התעסקות בעומק טעמיה וחכמתה.

דינים - יש בהם ריבוי הלכות.

שבת - יש בהם פרטים רבים מספור "הלכות שבת כהררים התלויים בשערה" (חגיגה פרק א', משנה ח) - מעקרון אחד יוצאים פרטים רבים. ושלושת סוגי ההתעסקויות הללו יכינו את העם להתעמקות בתורה בריבוי הלכותיה, בידעת כל הפרטים ובעומק העיון. ולכן לפני נתינת התורה זו הכנה עקרונית ראויה וחשובה שעל בסיסה יהיה אפשר לעסוק בכל דברי התורה.

אפשר לראות בגי' מצוות אלו את שלושת הדברים שהעולם עומד עליהם. והם כוללים את כל התורה.

פרה אדומה - שאין לה טעם והיא שייכת לעמוד **העבודה** - בין אדם למקום.

דינים - עיקרם הסדרת היחסים התקינים, כנגד עמוד **גמילות חסדים** - בין אדם לחבירו.

שבת - כנגד עמוד **התורה** - בין אדם לעצמו, הגברת היסוד הרוחני שבאדם על היסוד הגשמי שבו.

אולם אפשר להסביר את המכנה המשותף של "צווי מרה" כהקדמה הכרחית של דחיית **ההשפעות המצריות** שמפריעות לקבלת התורה והן בבחינת "סור מרע" שלפני "עשה טוב".

פרה אדומה באה לבטל את יסוד העבודה זרה של המצרים העובדים למזל טלה, ולכן יש לשרוף את הפרה ולשרש ע"י כך את השפעת האלילות המצרית.

דינים - התרגום יונתן בן עוזיאל מבאר שדינים אלו הם דיני פציעה. ולכן הדגיש הקב"ה במרה דינים של יחסים תקינים ולהתרחק מאוירה של מכות ופציעות ושל שעבוד והתעללות כפי שהתרגלו לכך במצרים: "איש מצרי **מכה**", "שני עברים **נצים**". **שבת** - לבטל את יסוד העבדות "וזכרת כי עבד הייתי במצרים". ולכן ע"ג שלוש התנהגויות יסודיות אלו שהרחיקו אותם מן הנטייה המצרית לעבדות, לקלוקל בין אדם לחבירו, ולעבודה זרה והכשירו את ההתגלות האלוקית בסיני שפותחת במילים: "אנוכי ה' אלוךך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים".

על כן קרא שמה מרה

יציאה מן ההרגל קשה היא מאוד, ובעיקר הרגל חומרי ויצרי. אף שראו בניי את מצרים מת והים מאחוריהם, קשה היה להם להיגמל מאורח חייהם החומרי והיה משה צריך להסיעם בעל כרחם "ולמלא את המצברים" שהתרוקנו, ברוח ובחזון נישא. אין תימה, איפוא, שהמקום הראשון שאחר קריעת ים סוף נקרא **מרה**. לא רק ע"ש המים המרים, אלא זו המציאות המרה של חיים עצמאיים לא תלותיים וחיים רוחניים, שנמצאים במתח מתמיד עם היסוד החומרי שבאדם. שם ניתן השיעור הראשון כיצד מתמודדים עם משיכה לחומר וכיצד "ממתקים" את החיים.

התורה שדורשת דרישות קשות מן האדם ונראית מרה לאדם הנהנתני, דווקא היא זו שממתקת את החיים ונותנת להם טעם. "**ויזרהו ה' עץ**" - שימוש בלשון הוראה הוא לא רק הצבעה על עץ מסוים אלא הוראה כוללת של "עץ החיים" - התורה, שדווקא ע"י מרירותו מתמתקים החיים, וריבוי ההתעסקות בתורה, במצוות ובדינים הופכת את האדם לעדין יותר, מבטלת את צמאונו וממתקת את מימי חייו. בעקבות מהפך זה בחיי העם מובטח הוא שכל מחלות מצרים הגשמיות והרוחניות לא יבואו עליו כי הוא מושפע ישירות מרופא כל בשר היודע ללמד אדם ע"י הנהגה בדרך ישרה כיצד לא להיכשל וגם אם נכשל יש מקום לרפואה ולתשובה "כי אני ה' רופאך". (עיין ברשיי די"ה לא אשים - פשוטו ומדרשו).

מרה ואילים - סיני וארץ ישראל

אחרי קבלת עיקרי התורה במרה, שהייתה מעין מעמד הר סיני קטן, נוסעים לאילים ושם נפגשים בדגם מוקטן של ארץ ישראל: "**שתים עשרה עינות מים**" - זו הארץ המחולקת ל-12 שבטים כשלכל אחד יש את המעין המיוחד לו. ובמכילתא על פסוק זה: "**רבי אליעזר המודעי אומר פיוס שבא הקב"ה את עולמו ברא שם שנים עשר פבועין כנגד י"ב שבטי ישראל ושבעים תמרים כנגד שבעים זקנים**". ושבעים תמרים כנגד ההנהגה הרוחנית של עם ישראל שהם שבעים חברי הסנהדרין שמרוויים את הצמאון הרוחני של העם.

תיאור זה גם מזכיר את שבחי הארץ: שתיים עשרה עינות מים כנגד "ארץ נחלי מים עינות ותהומות" ושבעים **תמרים** כנגד שבעת המינים שאחד מהם הוא **התמר** "ודבש" - הוא **דבש תמרים**.

רצה הקב"ה בתחילת דרכם להראות להם משהו מן היעוד הגדול של נתינת התורה וכניסה לארץ. ומרה זה **הר סיני**, ואילים זה **ארץ ישראל**. כך מובן מדוע רק באילים תיאר הכתוב (במדבר ל"ג) בפירוט את המקום כי היא מהווה מעין תחנה סופית ולא רק תחנת ביניים, ומדויק לשון הכתוב: "**ויבואו** אילימה" בעוד שבשאר המסעות כתוב "**ויחנו**" כעין הביטוי "**והיה כי תבוא אל הארץ**". (בעל הטורים מביא אחר לדיוק זה).

אולם כל המהלך הזה של מרה ואילים הוא רק דגם לחיי היעוד של העם ומטעים להם מטעמה של תורה ומטעמה של א"י שבסופו חוזרים לים סוף ושם מתחיל המהלך האמיתי התכליתי. "**ויסעו מים סוף ויחנו במדבר סין**" (במדבר ל"ג, י). מהלך מתומצת זה אמור לתת לעם כוח לעמוד בנטל המסע שידעו למרות כל העלויות והמורדות במדבר מצפה להם בסוף הדרך, ארץ היעוד שמתאימה לעם ולאופיו הכללי, אולם גם לכל שבט ושבט, ומספקת את כל צרכיהם הגשמיים והרוחניים.

מרה ואילים - מקום הזית והתמר

בדברים ח', ח מוזכרים שבעת המינים ומחולקים לשתי קבוצות ע"י המילה "**ארץ**": "**ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש**". כשלמילה "**ארץ**" הראשונה חמישה מינים ולשנייה רק שניים מהם. שינוי נוסף יש בזית ובתמר שהתורה קוראת להם על שם **התוצרת** ולא על שם **הפרי** עצמו, שמן ודבש ולא זית ותמר. וכן כשמתארים בני"י את החסר להם במדבר "**לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון**" (במדבר כ') לא מוזכרים הזיתים והתמרים! ה"משך חכמה" רוצה לומר שהם הזכירו את הטעמים שחסרים להם. ולפי התורה טעם המן היה "כטעם לשד השמן" וכן כ"צפיחית ב**דבש**" ולכן לא התגעגעו לטעמים מוכרים אלו. לכן כשהמרגלים הביאו עמם פירות הם טרחו במיוחד להביא אשכול **ענבים**, ומן **הרימונים** ומן **התאנים**.

אולם אפשר לומר שזיתים ותמרים אינם מציינים את מעלת הארץ הנושבת, גם במדבר - באילים, היו שבעים **תמרים** וכך גם **הזית** שעליו מביא המדרש על הפסוק "**ויוורו ה' עץ**". אין לך מר יותר מן **הזית** ועץ זה השליך אל המים והמתיק מר במר. עץ הזית גדל בתנאים קשים במיוחד ובעל כושר השרדות גבוה ואותו הביאה היונה אל נח כשכל העולם נחרב במבול "**והנה עלה זית טרף בפיח**" (בראשית ח', יא). וגדל גם באדמת טרשים (יי פליקס, החי והצומח במקרא).

ארץ ישראל - ארץ זית שמן ודבש

כשמתאר משה את שבחי הארץ הוא מזכיר את המינים שהם מאפיינים ארץ מבורכת שיש בה זרע (דגן) וגפן ותאנה ורימון. אולם כל נטעה לחשוב שחסרים שם המינים שהיו להם במדבר, לכן ממשיך הפסוק שהיא גם "ארץ זית שמן ודבש" ולא חסר בה תמרים וזיתים. אולם לעומת הזיתים והתמרים שהיו במרה ובאילים, בארץ הם משובחים יותר מאשר אותם הגדלים במקומות חרבים ושוממים. "זית שמן" - זית אגורי - ששמנו אגור בתוכו ולא זיתים שאינם מובחרים. ותמרים הם תמרי הדבש ולא תמרים מצומקים. וכן מובא בהלכה ברמב"ם בהלכות בכורים (ע"פ מסכת בכורים פרק א', משנה ב'): "אין פניאם לא עתפריים שבהים ולא פזיזין שפן שאינו מן המובחר".

בפרשת האזינו כשרוצה לדבר על מעלתה העתידית של הארץ אומר משה רבינו: "ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור" (דברים ל"ב, יג) דהיינו גם מן הסלעים והצורים הקשים כחלמיש יגדלו בארץ זיתים ותמרים שיוציאו שמן ודבש (רשי"ר הירש ודעת זקנים על פסוק זה).

ויתכן שיסוד הקדימה לברכה של הזית והתמר לפני גפן ותאנה ורימון נובע ממעלה זו של הארץ שיש בכוחה להפוך אף גידולים בעייתיים ובתנאי סביבה קשים לעצים שמניבים שפע של תוצרת משובחת יותר.

וכך יובן הפסוק: "כי ה' אלוהיך מביאך אל ארץ טובה... ארץ" [פוריה ונושבת המגדלת] חטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון. [אולם היא גם] ארץ [שמשבחת את גידול המדבר והטרש ומטעי הזית והתמר הופכים באדמתה למטעי] זית שמן ודבש".

לפי זה מביא אותם הקב"ה בתחילה אל מקומות שמזכירים את הר סיני וארץ ישראל, אולם לא מספקים את כל השאיפה הישראלית השלימה. במרה - מקצת הדינים נוגעים רק בנקודות יסוד של התורה, אולם רק בסיני יקבלו הם את התורה השלימה שהיא "תמימה ומשיבת נפש" ורק בא"י יזכו לארץ טובה ורחבה. ובאילים - רק הטעים אותם מעין שבחה של הארץ. ואף שבמדבר "לא חסרת דבר" (דברים ב'), זו אולם זה היה ע"י ניסים, ובא"י באופן טבעי "לא תחסר כל בה" "ולא במסכנות תאכל בה לחם", לעומת מצרים שבה אכלת תוך כדי בניית ערי מסכנות (שמות א'), ומול הדמיון המנותק מן המציאות "באוכלנו לחם לשובע" (שמות ט"ז, ב) - שם תהיה זו המציאות המתמדת "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך".